

HRVATSKI *glasnik*

Godina XXIII, broj 52

31. prosinca 2013.

cijena 200 Ft

„Kolo igra, tamburica svira,
Pisma ječi, ne da srcu mira;“

Foto: Stipan Balatinac

Dragi Hrvati! Poštovani čitatelju!

U rukama držite posebno izdanje Hrvatskoga glasnika, povodom državnog Dana Hrvata koji se tradicionalno, u organizaciji Hrvatske državne samouprave i Saveza Hrvata u Mađarskoj, ove godine održava u Baji. Uredništvo Hrvatskoga glasnika poradi popularizacije tjednika Hrvata u Mađarskoj, 2009. godine u povodu ondašnjeg Dana Hrvata u Barči, izdalo je poseban broj, 2010. u povodu Dana Hrvata održanog u Keresturu, 2011. u povodu Dana Hrvata održanog u Sambotelu, 2012. u povodu Dana Hrvata održanog u Pečuhu, a evo ove godine, peti put, u povodu Dana Hrvata koji se održava u Baji. Sve radi popularizacije pisane riječi, hrvatskoga pisma, jezika kroz koji se čuvaju povijest, sadašnjost i koji je zalag budućnosti za sutrašnjicu. Stoga uzmite u ruke naš uradak, prolistajte ga, a potom se i pretplatite na SVOJ tjednik, kako bi svakoga petka bio u vašim domovima. S njime u ruci znat ćete više o sebi i svojoj hrvatskoj subraći u Mađarskoj od Gradišća do Bačke, ili, kako ja to volim kazati, ući ćete u „oazu hrvatske

pisane riječi u Mađarskoj”. Hrvati u Mađarskoj na početku trećega tisućljeća i

svijeta koji se danomice mijenja u procesima koje je teško pratiti i dokučiti svoju „oazu“, u prvom redu mogu napuniti vodom ako ona curi iz poznavanja materinskoga jezika kao temeljne odrednice bilo kojega nacionalnoga identiteta, pa tako i hrvatskoga. Bez jezika „oaza” nije više ni toliko zelena ni voda više u njoj nije bistra, nego mutna i neodređene boje.

Dragi Hrvati! Poštovani čitatelju!

Uzmi stoga u ruke Hrvatski glasnik, potraži ga na mrežnim stranicama, i tako podupri opstanak novinstava Hrvata u Mađarskoj, jer ono bez Tebe, poštovani čitatelju, biva „oaza” koja gubi svoje zelenilo, čije lišće pada i vjetar ga nosi pustinjom. Obogatimo zajedno naš, vaš hrvatski tjedni čitalački tabor, a ovaj dan neka bude još jedan korak u očitovanju zajedničkih ciljeva, očuvanju hrvatskoga jezika, pisma, svih vrednota prošlosti i sadašnjosti kao zalag opstanka nacionalnog identiteta naših sljedbenika.

Vaša urednica

Branka Pavić Blažetin

Salaš Josina Aladžića (Šane) 1939. g. u („Garski Bunjevci” 2012)

Bački Hrvati – Bunjevci, Šokci i Raci

Preporodna gibanja na prijelazu 19. i 20. stoljeća

Premda je u razdoblju nakon Austro-ugarske (1867) i Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868) narodnosnim zakonom iz 1868. godine pravno uređeno narodnosno pitanje u Ugarskoj, to se nije odrazilo u svakidašnjem životu. Dapače, državne i crkvene vlasti i dalje su provodile neviđeno odnarođivanje, što je dovelo do ukidanja narodnosnih, među njima i hrvatskih (bunjevačkih i šokačkih škola, do ograničavanja i uskraćivanja uporabe hrvatskoga jezika u crkvi, što je dovelo do tragičnih međunarodnih sukoba, primjerice u Sentivanu i Kačmaru, a najtragičnije u Santovu gdje je 1899. došlo do prijelaza dijela santovačkih Hrvata u pravoslavlje.

Unatoč nepovoljnim prilikama, u društvenom životu bačkih (podunavskih) Hrvata dolazi do otpora, osnivaju se brojna narodnosna društva, izdaju knjige, pokreću novine i godišnjaci, organiziraju se priredbe radi prosvjeđivanja i buđenja nacionalne svijesti. Preporoditelj i prosvjetitelj bačkih Hrvata biskup Ivan Antunović pokreće *Bunjevačke i šokačke novine* (1870), izdaje najvrjedniju knjigu podunavskih Hrvata u 19. stoljeću, svoje najvažnije djelo pod naslovom *Razpravu o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom* (1882). Na prijelazu 19. i 20. stoljeća javljaju se njegovi sljedbenici, među njima biskup Lajčo Budanović, svećenik Blaško Rajić, kačmarski učitelj Mijo Mandić, fancažanin Stipan Grgić Krunoslav, hrvatski pjesnik Ante Evetović Miroljub, rodom iz Aljmaša...

Trianonskim ugovorom 1920. godine bački Hrvati razdvojeni su granicom. Veći dio pripao je Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a manji dio ostao je u takozvanom Bajskom trokutu na sjeveru Bačke u Mađarskoj. Hrvati u mađarskome dijelu Bačke odsječeni su od svoga povijesnog, političkog, gospodarskog i kulturnog zaleđa. Na rubu hrvatskog etničkog prostora, to je bitno odredilo položaj i sudbinu bačkih Hrvata u Mađarskoj u XX. stoljeću, a posljedice se osjećaju do danas. U novonastalim uvjetima bitno oslabljeni, sljedećih desetljeća bit će izloženi nemilosrdnoj i pogubnoj asimilaciji.

Ipak, dok su Hrvati u Mađarskoj u to vrijeme prilično slabo organizirani, bački su Hrvati najaktivniji. Politički se organiziraju u okviru Bunjevačkog i šokačkog narodnog odbora, izdaju *Bunjevačke i šokačke novine* koje izlaze tijekom 1924. godine, pokreću *Danicu*

ili kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Raci i Dalmatince (1924–944).

U mađarskome dijelu Bačke svojim radom ističu se sljedbenici preporoditelja biskupa Ivana Antunovića, koji će svojim društveno-kulturnim radom poraditi na buđenju i jačanju nacionalne svijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata. Jedini koji će ostati dijeliti sudbinu svojih sunarodnjaka jest čavoljski župnik Ivan Petreš (1876–1937), rodom iz Kačmara, koji će svojim igrokazima iz života bunjevačkih Hrvata buditi i jačati nacionalnu svijest bačkih Hrvata. Spomenimo i istaknutog društveno-kulturnog djelatnika i rodoljuba dr. Mišu Jelića (1881–1961), rodom iz Santova, neumornog borca za narodna prava, neko vrijeme predsjednika Bajске bunjevačke katoličke čitaonice, utemeljene 1909. godine, koja će u njegovo vrijeme zaživjeti organiziranjem kazališnih predstava i bunjevačkih prela. Petreševo će djelo nastaviti pisac kazališnih komada i novela Antun Karagić (1913–1966), istaknuti društveni i kulturni djelatnik rodom iz Gare.

Nakon Drugoga svjetskog rata – organizirano školstvo hrvatskih intelektualaca

Nakon Drugoga svjetskog rata bački Hrvati ponovno su među najaktivnijima. S baranjskim Hrvatima prvi se organiziraju u Bačko-baranjskom kulturnom udruženju. Priključivanjem zajedničkoj organizaciji Slavena, odnosno južnih Slavena u Mađarskoj (Antifašistički front Slavena, Antifašistički front Južnih Slavena) postaju predvodnici organiziranja društvenog života (I. kongres Južnih Slavena održan u Baji 1946., II. kongres u Aljmašu 1947. na kojem se utemeljuje Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj). Pokreću se listovi *Sloboda* (1945), *Naše novine* (1946), kasnije *Narodne novine* i godišnjak *Narodni kalendar*, sa znatnim udjelom novinara i suradnika iz Bačke.

U prvim poratnim godinama, istina, u sklopu zajedničke organizacije južnih Slavena, Hrvati u Mađarskoj, zauzimaju se za organiziranje narodnosnoga školstva, stoga je

Prizor iz života bunjevačke obitelji na zaglavlju Antunovićeve *Bunjevačkih i šokačkih novina*

1946. godine otvoreno 26 narodnosnih škola. U tome su prednjačili upravo bački i baranjski Hrvati. U Bačkoj su hrvatske (bunjevačke škole) pokrenute u Aljmašu, Baškutu, Bikiću, Čavolju, Čikeriji, Fancagi, Sentivanu, Gari i Kačmaru, međutim one se idućih desetljeća postupno spajaju s mađarskim školama gdje se uvodi predmetna nastava hrvatskog jezika. Hrvatska osnovna škola u Santovu zauzima istaknuto mjesto u poslijeratnome školstvu Hrvata u Mađarskoj. Ona je jedina koja se od tih škola očuvala do danas, a od svih hrvatskih škola u Mađarskoj dala znatno najveći broj učenika u naše hrvatske gimnazije. Zanimljivo da je u tome slijede još dva naseља iz Bačke, a to su Gara i Kačmar.

Organizirani školski sustav s uspješnom nastavom hrvatskoga jezika iznjedrio je velik broj hrvatskih intelektualaca, prije svega prosvjetnih, kulturnih i društvenih djelatnika, od kojih je velik broj raspršen diljem Mađarske. Bačka je dala velik broj uglednika, u prvom redu prosvjetnih djelatnika Hrvata u Mađarskoj, među kojima se ističu istraživači književne, povijesne, jezične i etnografske baštine, društveni, prosvjetni i kulturni djelatnici Stjepan Velin (Santovo), dr. Marin Mandić (Santovo), znanstvenici Živko Mandić (Santovo), dr. Dinko Šokčević (Baja), književnici Stipan Blažetin (Santovo), Roza Vidaković (Čavolj), Marko Dekić (Santovo), dr. Mijo Karagić (Gara), novinari Branko i Stipan Filaković (Santovo), Antun Kričković (Gara), koreografi Antun Kričković (Gara) i Antun Vidaković (Sentivan), istaknuti društveni djelatnici-političari Joso Ostrogonac (Gara), Mišo Hepp (Gara), Angela Šokac Marković (Gara), Stipan Vujić (Kačmar), glumac Stipan Đurić (Santovo)...

Hrvati u Bačko-kiškunskoj županiji danas

Blagi brojačani porast Hrvata u Mađarskoj

Prema podacima posljednjeg popisa pučanstva u Mađarskoj iz 2011. godine, zamjetan je znatan porast pripadnika narodnosti u Mađarskoj, ujedno blagi porast onih koji su se izjasnili pripadnikom hrvatske narodnosti. Naime narodnosnu pripadnost – za razliku od mnogih europskih država gdje se postavlja samo jedno pitanje, o nacionalnoj pripadnosti – ispitivalo je više pitanja: osim dva pitanja koja su postavljena o narodnosnoj pripadnosti (1. Kojoj narodnosti pripadate?; 2. Osim naznačene pripadate li drugoj narodnosti?), po jedno pitanje odnosilo se na materinski jezik i na uporabu jezika u obiteljskom, prijateljskom krugu. Broj narodnosnog pučanstva ustanovljen je putem zajedničkog ispitivanja četiriju pitanja, tako da se pripadnikom narodnosti smatra svaka ona osoba koja je odgovorila barem na jedno od četiriju pitanja. Tako se pri razmatranju broja narodnosnog pučanstva rabi kategorija „pripadnik narodnosti“.

Usporedimo li podatke popisa pučanstva iz 2001. i 2011. godine prema materinskom jeziku i narodnosti, onda možemo zaključiti da je broj Hrvata po materinskom jeziku opao s 14 326 na 13 716, a po narodnosti porastao s 15 597 na 23 561. Broj „pripadnika hrvatske narodnosti“ s 25 730 (2001. g.) porastao je na 26 774, što je samo 1044 osoba više. Premda je zabilježen blagi porast broja Hrvata od 4,1% u odnosu na popis iz 2001. godine, čineći 0,3 posto sveukupnog pučanstva, po brojčanosti Hrvati u Mađarskoj s četvrtoga mjesta pali su na peto mjesto. Najbrojnija narodnost i dalje su Romi s 315 583, slijede Nijemci sa 185 696, Rumunji s 35 641 i Slovaci s 35 208 pripadnika.

Prema kategoriji „pripadnik narodnosti“ broj Hrvata – u nekima više, u nekima manje – porastao je i u naseljima, i u županijama. Najviše pripadnika hrvatske narodnosti popisano je u Baranjskoj županiji (7185) i Gradišću, ako zbrojimo podatke dviju županija – Đurđsko-mošonsko-šopronske (3028) i Željezne županije (3197) – te u Zalskoj županiji (3770). Naselja s najvećim brojem pripadnika hrvatske narodnosti u Mađarskoj (sveukupno 10 245) danas jesu: Budimpešta (2186), Pečuh (1922), Koljnof (885), Petrovo Selo (792), Serdahel (766), Baja (764), Martinci (714), Mohač (700), Dušnok (540), Sumarton (488), Kerestur (488).

U porastu broja pripadnika narodnosti u Mađarskoj ističe se uloga državnih, županijskih

i mjesnih narodnosnih samouprava koje su smatrale važnim izjašnjavanje o narodnosnoj pripadnosti te na to pozivale svoje članove i narodnosno pučanstvo. Kako se ističe u pismenom izvješću Središnjega statističkog ureda (KSH), više od 60% onih koji su odgovorili na pitanja o narodnosnoj pripadnosti izjasnilo se putem odgovora na drugo pitanje, da li osim prvo navedene pripadaju i drugoj narodnosti.

K tome dodajmo kako odgovor na pitanja o narodnosti i vjerskoj pripadnosti nije bio obvezatan.

Znatan porast broja pripadnika hrvatske narodnosti u Bačko-kiškunskoj županiji

Kao što je prigodom posljednjeg popisa pučanstva općenito porastao broj pripadnika narodnosti, među njima i broj Hrvata u Mađarskoj, tako je porastao i broj bačkih Hrvata. Naime u Bačko-kiškunskoj županiji 2011. godine po narodnosti popisano je 2918 Hrvata, što je u odnosu na 2001. godinu (1695) 1223 više, a pripadnika hrvatske narodnosti čak 3502 (što je 13,07% od ukupnoga broja Hrvata u Mađarskoj). Od toga umalo polovina (1629) zabilježena je u trima brojčano najjačim naseljima (Baja, Dušnok, Santovo), odnosno više od dvije trećine (2245) u prvih sedam naselja (Baja, Dušnok, Santovo, Baćino, Gara, Kaćmar i Kalača). Po materinskom jeziku zabilježen je mali pad (1248) u odnosu na popis otprilike deset godina (1332), a po uporabi jezika u obiteljskom, prijateljskom krugu (1811) mali porast (1690). Na osnovi tih podataka, Bačko-kiškunska županija zauzima treće mjesto po broju Hrvata u Mađarskoj (prije deset godina bila je na petom), iza Baranje i Zale, a ispred Željezne i Đurđsko-mošonsko-šopronske županije.

Kada su u pitanju podaci o pučanstvu prema čimbenicima koji utječu na narodnosnu pripadnost, a to su narodnost – materinski jezik – uporaba jezika u obiteljskom, prijateljskom krugu, imamo samo podatke o županijskim središtima, skupne podatke osta-

U Bačkoj uobičajeni dvojezični i trojezični nazivi (natpisi) naselja

lih gradova i skupne podatke sela. Prema tome, u županijskom središtu Kečkemetu popisano je 112 Hrvata, po materinskom jeziku 41, po uporabi jezika u obiteljskom, prijateljskom krugu 44, a pripadnika narodnosti ima 130. U ostalim gradovima Hrvata je 1094, po materinskom jeziku izjasnilo ih se 419, hrvatskim se jezikom u obiteljskom, prijateljskom krugu služi 501, a skupni je broj pripadnika narodnosti 1243. Najviše Hrvata živi u selima (1712) gdje je hrvatski kao materinski jezik označilo 788, hrvatskim se jezikom u obitelji, prijateljskom krugu služi 1266, a pripadnika hrvatske narodnosti ima 2129. Najveći broj zabilježen je u bajsškoj mikroregiji (1736), zatim kalačkoj (1005) i aljmaškoj (466).

Više je zanimljivosti vezanih za podatke po naseljima, koja nas potiču na promišljanje podataka. Tako je u Baji, u odnosu na podatke otprilike deset godina (263), umalo utrostručen (290%) broj pripadnika hrvatske narodnosti (764). Na drugome mjestu (s porastom od 150%) nalazi se Dušnok (540), koji je 2001. bio na prvome mjestu (359). S blagim porastom (od 114%) Santovo je na trećem mjestu (325), a 2001. bilo je na drugome (283). Znatan porast hrvatske narodnosti zabilježen je Baćinu (256) gdje je prije deset godina po narodnosti bilo samo 87 Hrvata, koji se time uspeo na četvrto mjesto. S minimalnim porastom broja Hrvata (216) u odnosu na 2001. godinu (201) Gara je pala na peto mjesto. Slijede naselja u kojima je broj pripadnika hrvatske narodnosti između 100 i 183. U Kaćmaru je 183 pripadnika hrvatske narodnosti, 47 više u odnosu na popis iz 2001. godine (136). Najveći porast s nevjerojatnih 657% u odnosu na popis otprilike deset godina (26) zabilježen je u Kalači (171). I u drugim

naseljima zabilježen je znatan porast: Aljmaš 158 (prije deset godina 70), Kečkemet 130 (34), Čikerija 106 (27), Bikić 100 (21), Čavolj 96 (36), Baškut 82 (20), Tompa 47 (9) i Sentivan 44 (12). Navedenim se naseljima priključilo još jedno, u kojem je popisano više od trideset pripadnika hrvatske narodnosti, a to je Kiskunhalas (35), čime su osigurani uvjeti za raspisivanje izbora za hrvatsku narodnosnu samoupravu 2014. godine. Time se otvara mogućnost da na sljedećim izborima poraste i broj hrvatskih samouprava u županiji sa sadašnjih 15 na 16 (odnosno s 14 na 15, jer je međuvremeno ukinuta samouprava u Tompi).

*Garska bunjevačka nošnja
(na izložbi o biskupu Antunoviću u Kalači)*

Uz navedena naselja (16), Bačko-kiškunska županija ima još 28 naselja sa skromnim brojem pripadnika hrvatske narodnosti: Ajoš (Hajós) 11, Jankovac (Jánoshalma) 4, Keceja (Kecel) 4, Kireš (Kiskörös) 11, Kiskunfélegyháza 11, Lajosmizse 3, Miljkut (Mélykút) 3, Vakier (Soltvadkert) 3, Đurić (Bácsszentgyörgy) 3, Monoštorlija (Bátmonostor) 21, Čatalija (Csátalja) 7, Dautovo (Dávod) 12, Topolovac (Dunafalva) 11, Čanada (Érsekcsanád) 22, Fajsin (Fajs) 6, Voktov (Foktő) 7, Hartava (Harta) 4, Helvécia 3, Kaskantyú 3, Salašica (Kisszállás) 5, Kunbaja 5, Modaroš (Madaras) 8, Matević (Mátételke) 5, Miška (Miske) 3, Baračka (Nagybaracska) 4, Dudvara (Nemesnáduvar) 3, Čikuzda (Sükösd) 15, Srimljan (Szeremle) 7.

U Bačko-kiškunskoj županiji nema naselja s hrvatskom većinom, ali u odnosu na popis otprije deset godina, kada je u Bačkoj bilo samo dva naselja s više od 10% Hrvata (Santovo 12,55%, Dušnok 10,86%), danas ih ima četiri: Dušnok (18,40%), Santovo (15,53%), Baćino (12,22%) i Čikerija (12,24%). Pri tome treba znati kako su povijesna hrvatska sela u Bačkoj većinom naselja s oko i preko dvije tisuće, a neka i s oko tri tisuće stanovnika.

Na kraju, ali ne posljednjem redu, važno je naglasiti i to da se iz objavljenih podataka popisa pučanstva bez dvojbe može zaključiti

kako su pripadnici hrvatskih subetničkih skupina uvršteni među Hrvate, a ne među pripadnike ostalih. To je posebno važno kada su u pitanju Bunjevci u Bačkoj, ali i neke druge hrvatske etničke skupine u Mađarskoj.

Subetničke skupine i naselja bačkih Hrvata

Usljed Trianonskog ugovora 1920. godine, samo djelić nekadašnje Bačko-bodroške županije (ustanovljene 1802. spajanjem povijesne Bačke i Bodroške županije) ostao je u Mađarskoj (od 1921. do 1941., te od 1945. do 1950. sa županijskim središtem u Baji, a između 1941. i 1945. u Somboru). Uvođenjem novoga županijskog sustava 1950., Bačko-bodroška županija spojena je s južnim dijelom Peštansko-piliško-šoltsko-kiškunske županije u Bačko-kiškunsku županiju.

Bačko-kiškunska županija najveća je županija u Mađarskoj, a po broju stanovnika zauzima peto mjesto.

Bačka je do danas očuvala višenacionalno obilježje, što je posljedica višestoljetnih selidaba stanovništva. Prema popisu iz 2011. godine, u Bačko-kiškunskoj županiji 32 803 osobe izjasnile su se pripadnikom narodnosti. Najbrojniji su Nijemci, Romi i Hrvati, slijede Slovaci, Rumunji i Srbi, te druge narodnosti. Hrvate u Mađarskoj odlikuju brojne hrvatske subetničke skupine, među njima i tri subetničke skupine Hrvata koje obitavaju na južnom dijelu Bačko-kiškunske županije, najviše u takozvanome Bajskom trokutu.

Najsjevernije, u gradu Kalači i obližnjim naseljima Baćinu i Dušnok u nastanjenu su racki Hrvati. Bunjevački Hrvati obitavaju u gradu Baji i okolnim naseljima: Baškutu, Bikiću, Čavolju, Gari, Sentivanu... odnosno u gradu Aljmašu, u obližnjim naseljima Kaćmaru, Čikeriji, Tompi... Najjužnije hrvatsko, ujedno i najjužnije naselje u županiji, i jedino šokačko mjesto jest Santovo, smješteno uza samu državnu gra-

nicu sa Srbijom. Subetnička šarolikost ogleda se i u posebnostima jezika, tradicijske kulture, običaja, i prepoznatljive narodne nošnje.

Kao ni druge subetničke hrvatske skupine, ni bačke Hrvate nije zaobišla pogubna asimilacija, s jedne strane prisilna, s druge pak prirodna. Napuštanjem svoga zavičaja proteklih desetljeća, odseljavanjem u gradove, odlaskom trbuhom za kruhom, danas velik broj bunjevačkih, šokačkih i rackih Hrvata živi u gradovima Baji, Aljmašu, Kalači i županijskom središtu Kečkemetu, te drugim velikim gradovima i hrvatskim središtima, poglavito u Budimpešti i Pečuhu.

Civilne udruge i hrvatske samouprave – nositelji društvenog i kulturnog života

Nakon demokratskih promjena u Mađarskoj potkraj 1980-ih godina, živnuo je i društveno-politički život Hrvata u Mađarskoj. Početkom 90-ih godina Hrvati u Mađarskoj organiziraju se u okviru samostalne krovne udruge, Saveza Hrvata u Mađarskoj. Donošenjem Zakona o pravima nacionalnih manjina iz 1993. godine, politički se organiziraju kroza sustav hrvatskih samouprava. Početkom 1995. utemeljuju se mjesne hrvatske samouprave, a još iste godine i posredno izabrana Hrvatska državna samouprava. Od 2006. u županijama s najmanje deset utemeljenih mjesnih samouprava osnivaju se i hrvatske samouprave na županijskoj razini.

Hrvatska zajednica u Mađarskoj danas je organizirana u dvije krovne organizacije. Savez Hrvata u Mađarskoj (1990), civilna je udruga koja svoju djelatnost obavlja u šest hrvatskih regija od Bačke, preko Baranje, Podravine i Pomurja, do Gradišća i Budimpešte, putem regionalnih ogranaka ili registriranih udruga učlanjenih u krovnu udruhu. Hrvatska državna samouprava (1995) najviše

*Santovačka šokačka nošnja
(na izložbi o biskupu Antunoviću u Kalači)*

je političko tijelo koje se bira svake četiri godine na izborima. Skupštinu ima 29 članova, koji su izabrani na listi Saveza Hrvata u Mađarskoj. Županijske (ili područne) samouprave djeluju u Bačko-kiškunskoj, Baranjskoj županiji, Budimpešti, Đursko-mošonsko-šopronskoj, Šomodskoj, Zalskoj i Željeznoj županiji.

Na posljednjim izborima za mjesne i županijske te Državnu hrvatsku samoupravu, u listopadu 2010. godine utemeljeno je 127 mjesnih hrvatskih samouprava. Hrvati u Bačko-kiškunskoj županiji utemeljili su 15 mjesnih hrvatskih samouprava. U suradnji s Bačkim ogrankom SHM-a, one su nositelji društvenog i kulturnog života, a danas djeluju u Aljmašu, Baćinu, Baji, Baškutu, Bikiću, Dušnoku, Čavolju, Čikeriji, Gari, Kaćmaru, Kalači, Sentivanu, Kečkemetu i Santovu te u Tompi (međuvremeno raspuštena). Drugi put zaredom stvoreni su uvjeti za osnivanje Hrvatske samouprave Bačko-kiškunske županije. U krovnom političkom tijelu, Skupštini Hrvatske državne samouprave, koja broji 29 članova, Bačka je zastupljena s četiri zastupnika.

Učenici santovačke Hrvatske škole

Školstvo – dvojezična, predmetna nastava i kružok hrvatskoga jezika

Nastava hrvatskoga jezika danas u Bačkoj odvija se u dvojezičnoj ili predmetnoj nastavi, i u obliku kružoka. U 10 naselja i 11 škola nastavu polazi umalo 600 učenika. Jedina dvojezična škola djeluje u Santovu, a predmetna nastava hrvatskoga jezika, s tjedno pet, odnosno šest sati hrvatskoga jezika, književnosti i narodopisa, postoji u Baćinu, Dušnoku, u dvije škole u Baji (na Fancagi i Dolnjaku), Aljmašu, Gari i Kaćmaru, posljednjih godina bez znatnijih promjena u broju učenika. U spomenutim naseljima postoji i predškolski odgoj na hrvatskom jeziku. U obliku kružoka hrvatski se jezik danas poučava

još u Bikiću, Čikeriji, a nakon nekoliko godina predmetne i nastave hrvatskoga jezika i u Katoličkoj ustanovi u Kalači. Nažalost, više ne i u Čavolju, gdje je poslije nekoliko godina kružok ukinut. U vrtićima na Dolnjaku i Fancagi u Baji te u Dušnoku svi vrtićaši sudjeluju i u odgoju na hrvatskom jeziku.

Hrvatski vrtić, osnovnu školu i učenički dom u Santovu, jedinu dvojezičnu ustanovu u Bačkoj i jednu od najstarijih u Mađarskoj, utemeljenu 1946. godine, koja od 2000. djeluje u održavanju Hrvatske državne samouprave, trenutno pohađa 175 učenika, od toga je 65 smješteno u novom učeničkom domu, a u vrtiću u tri dobne skupine ima 65 djece. Kao okružna, odnosno državna ustanova, okuplja učenike iz desetak bačkih naselja, a ukidanjem seoske škole od 2008. u hrvatsku školu upisuje se i velika većina seoske djece, od 2011. i iz obližnjeg baranjskog Homorúda. Tako je u odnosu na 2007. godinu 2011. godine santovačka škola sa 75% povećala broj učenika, te ga zadržala do danas. Škola je iste godine dobila i novi učenički dom koji otvara nove mogućnosti za povećanje broja učenika u suvremeno opremljenoj zgradi.

Nastava hrvatskoga jezika u Fancškoj osnovnoj školi u Baji posljednjih je godina u usponu. Ove godine u dva razreda upisano je 33 prvšačica, od toga 18 u razred s predmetnom nastavom hrvatskoga jezika. U samostalnim razredima ili pak skupinama, od 1. do 8. razreda hrvatski uči sveukupno 130 učenika. S tim u vezi ohrabruje da su os-

nema hrvatske gimnazije, ni srednje strukovne škole s nastavom hrvatskoga jezika, mladež bačkih Hrvata svoje školovanje nastavlja u dvjema hrvatskim gimnazijama: desetljećima u našoj gimnaziji u Budimpešti, posljednjih desetak godina većinom u Hrvatskoj školi Miroslava Krleže u Pečuhu. Na Visokoj školi Józsefa Eötvösa u Baji, jedinju na visokom stupnju u Mađarskoj gdje postoji mogućnost izučavanja predmeta hrvatskoga smjera, odvija se izobrazba hrvatskih učitelja i odgojitelja.

Materijalna i nematerijalna kulturna baština

U okviru bačkog pokreta za upoznavanje domovine i zavičajnog kružoka, na poticaj i uz zalaganje dr. Miše Mandića, 1964. godine u Čavolju je utemeljena mjesna zavičajna zbirka. Do danas jedinstveni muzej predstavlja bogatu škrinju narodnoga blaga: desetak tisuća tradicijskih predmeta, na tisuće ispisanih stranica čavoljske kronike, brojni dokumenti i fotografije iz života sela Čavolja, posebno bunjevačkih Hrvata. Iduće godine obilježiti će 50. obljetnicu postojanja. Utemeljitelj i do danas voditelj čavoljskog muzeja, dr. Mišo Mandić objavio je dvadesetak knjiga, niz studija i novinskih članaka na temu čavoljske mjesne povijesti, tradicije i običaja, kako na hrvatskom, i na bunjevačkoj ikavici, tako i na mađarskom jeziku. Ove godine objelodanjena mu je i posljednja, 21. knjiga, u nizu s naslovom *Čavoljski urbarij 1772.*

Bunjevačka zavičajna kuća na Fancagi otvorena je «davne» 1979. godine. Utemeljilo ju je Vijeće Grada Baje na poticaj i uz potporu tadašnjega glavnog tajnika DSJS-a dr. Miše Mandića. Posrijedi je stara seljačka bunjevačka kuća građena na prijelazu 19. i 20. stoljeća, u kojoj je prikazana narodna graditeljska i stambena kultura bunjevačkih Hrvata

novne škole u dvama «bunjevačkim naseljima», Sentivanu i Čavolju, od jeseni 2013. godine došle pod upravu Fancške škole koja, uz dvojezičnu Santovačku hrvatsku školu, ima najveći broj učenika upisanih na hrvatski jezik, a ravnatelj škole je Josso Ostrogonac, predsjednik Saveza Hrvata u Mađarskoj.

Budući da u Bačkoj, odnosno Bačko-kiškunskoj županiji,

Novi učenički dom u Santovu

Zavičajna zbirka u Čavolju

u Baji i njezinoj okolini početkom 20. stoljeća. Glavninu etnografske zbirke čini ostavština Fancaškinje Kate Orlovac, a dopunjena je tradicijskim predmetima koje je darovala posljednja stanovnica kuće Kata Sekulić-Šokčević, do svoje smrti ujedno i skrbnica Bunjevačke zavičajne kuće. Danas djeluje u održavanju Muzeja Istvána Türra, ustanove Bačko-kiškunske županijske samouprave, a obnovljena je 2005. godine. Sljedeće godine obilježiti će 35. obljetnicu utemeljenja.

Reprezentativna materijalna kulturna baština, među njima s rukotvorinama i nošnjama bačkih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca), čuva se i u najvećoj povijesnoj i etnografskoj zbirci Hrvata u Mađarskoj, u mohačkome Muzeju Dorottye Kanizsai, kao i u Muzeju Istvána Türra u Baji koji djeluje u okviru Muzeja Bačko-kiškunske samouprave.

Skromna šokačka zavičajna zbirka međudobno postavljena je i u zgradi Državnog udruženja šokačkih Hrvata u Santovu, a u naše vrijeme zavičajna zbirka, bunjevačka soba uređena je i u klupskim prostorijama Hrvatske samouprave u Gari.

Civilno društvo – čuvari hrvatske kulture i folklor

Nakon pokretanja društvenog i kulturnog života poslije Drugoga svjetskog rata, i zastoja zbog nepovoljnog političkog okruženja 1950-ih i 1960-ih godina, tijekom 70-ih i 80-ih godina opet je živnuo društveni i kulturni život bačkih Hrvata. U najvećim naseljima organiziraju se neformalni «južnoslavenski», bunjevački i šokački klubovi. Do danas su se očuvali Bunjevački «Divan klub» u Aljmašu, utemeljen 1972. godine, koji od 2006. godine djeluje kao Neprofitna udruga bunjevačkih Hrvata, i Državno udruženje šokačkih Hrvata u Santovu (od 1990). U ljeto 1988. godine obnavlja se rad Bajske bunjevačke čitaonice kao samostalne udruge (utemeljene 1909. godine, ukinute 1949., oživljene 1957. u okvi-

ru Domoljubne narodne fronte), kojoj je početkom 90-ih vraćena i zgrada iz 1910. godine, danas pod nazivom Hrvatski kulturni centar «Bunjevačka čitaonica». U Aljmašu, Baji, Baćinu, Čavolju, Čikeriji, Dušniku, Gari, Kalači, Santovu osnivaju se hrvatske (bunjevačke, šokačke i racke) udruge, kulturna društva, pjevački zborovi i orkestri s hrvatskim predznakom koji djeluju i danas: KUD «Rokoko» (Čikerija, 1984), Orkestar «Čabar» (Baja, 1986), Tamburaški sastav «Bačka» (Gara, 1990), HKUD «Vodenica» (Baćino, 1999), KUD «Gara» (Gara, 1999), KUD «Bunjevačka zlatna

grana» (Baja, 2005) kao nasljednica Plesnoga društva Bajske bunjevačke čitaonice (1972), Hrvatska izvorna pjevačka skupina (Dušnok, 2000), nadalje Pjevački zbor «Biser», Pjevački zbor «Pravi biser», Orkestar «Zabavna industrija», Tamburaški orkestar «Danubia» i KUD «Dušenici» (Dušnok, 2008-2009), Bunjevačka kulturna grupa u Čavolju, KUD «Zora» u Aljmašu, Izvorno folklorno društvo (od 1946.) i Tamburaški orkestar Santovačke hrvatske škole (2008), Ženski pjevački zbor «Ružice» i Muški pjevački zbor «Dobri prijatelji» u Kalači, KUD «Kolo» u Tompi... Crkveni pjevački zborovi djeluju u Baji, Dušniku, Santovu, Aljmašu i Kaćmaru. Najveće godišnje priredbe u Bačkoj jesu pokladne zabave, bunjevačka i racka prela, šokački bal, redoviti susreti hrvatskih crkvenih zborova u Aljmašu, Baji, Dušniku i Kaćmaru, Županijski hrvatski dan i Spomen-dan biskupa Ivana Antunovića u Kalači, Županijski susret hrvatskih učenika u Baćinu,

hodočašće bačkih Hrvata na santovačkoj Vodici, te brojne druge mjesne kulturne priredbe, među njima Spomen-dan Ante Evetovića Miroljuba i biskupa Ivana Antunovića u Aljmašu...

Prijateljska suradnja s naseljima u Hrvatskoj

Nakon demokratskih promjena u Mađarskoj i osamostaljenja te nezavisnosti Republike Hrvatske, stvoreni su preduvjeti za oživljavanje suradnje bačkih Hrvata, odnosno bačkih naselja s naseljima i ustanovama u matičnoj zemlji. Bački Hrvati u Mađarskoj krenuli su vlastitim putem sustavnije suradnje s matičnom Hrvatskom. U proteklih dvadeset godina sedam povijesno hrvatskih naselja uspostavilo je suradnju s naseljima u Hrvatskoj, što su potvrdila i okvirnim ugovorom o prijateljskoj suradnji. Premda je bilo nekoliko pokušaja, nažalost, Bačko-kiškunska županija do danas nema prijateljsku županiju u Hrvatskoj.

Podsjetimo da je na poticaj i uz posredovanje aljmaškoga Bunjevačkog „Divan kluba” i osobno predsjednika Marka Markulina, poslije prvog i dugogodišnjeg predsjednika Hrvatske samouprave, prva službena suradnja uspostavljena je između grada Aljmaša i Općine Bizovac, potpisivanjem sporazuma o prijateljskoj suradnji 23. listopada 1994. godine u Aljmašu. Samo dobrih godinu dana poslije, 3. veljače 1996. u Santovu je potpisan sporazum o prijateljskoj suradnji Općine Petrijeveci i Hrvatske samouprave sela Santova.

Kao zanimljivost navedimo da je svečanosti nazočio i Miroslav Škoro, tadašnji generalni konzul Republike Hrvatske u Pečuhu. Do danas je bila i ostala jedina veza koja nije

Bunjevačka zavičajna kuća na Fancagi

Poprsje Ante Evetovića Mirosljuba u Aljmašu – kopija subotičkog spomenika, djelo glasovitoga hrvatskog kipara Ivana Meštrovića

ostvarena na razini naselja, ali je u sklopu nje ostvareno povezivanje kulturnih, športskih udruga, obrazovnih ustanova i župnih zajednica na razini dvaju naselja.

Međudobno je 2003. godine u Baćinu potpisan sporazum o suradnji Baćina i naselja Baćine u Općini Ploče. U Baji 2005. godine svečano je potpisan okvirni ugovor o prijateljskoj suradnji Labina i Baje. Nakon nekoliko desetljeća obnovljena je suradnja Vodinaca i Dušnoka, uslijed čega je 2009. u Vodincima svečano potpisan i ugovor o prijateljskoj suradnji Općine Vodinci, Samouprave naselja i Hrvatske samouprave sela Dušnoka. U Gari 1. svibnja, a u Topolju 1. lipnja 2012. godine svečano je potpisan sporazum o zbratimljenju Gare i Topolja u Općini Draž. Uz načelnike dvaju naselja sporazum je potpisao i predsjednik Hrvatske samouprave Martin Kubatov. Posljednji sporazum o prijateljskoj suradnji sela sklopljen je 18. listopada ove godine u Kačmaru između Kačmara i Općine Velika. Posrijedi je suradnja prijateljskih naselja kroz koju se ostvaruje suradnja kulturnih, obrazovnih, športskih, vjerskih i civilnih udruga, te je spravom možemo smatrati sustavnom suradnjom, koja je obogaćena brojnim zajedničkim i uzajamnim sadržajima.

Osim nedjelje, hrvatske mise služe se i poslendanima naizmjenično svakog drugog tjedna, a svake druge godine i o najvećim blagdanima, primjerice na Veliki petak i na Veliku subotu za Uskrs ili za polnočku na Badnjak (zajedničke za obje zajednice), što je jedinstveno ne samo u Bačkoj nego i u cijeloj Mađarskoj. U Santovu su se do danas održali gotovo svi crkveno-vjerski obredi na hrvatskome jeziku: krštenje, vjenčanje, ukop, prva pričest... U korizmi se obavlja pobožnost Križnog puta, u Velikom tjednu pjeva Jeremijin plač, na Cvjetnicu, a svake druge godine i na Veliki petak, na hrvatskom se pjeva Muka Isusa Krista. Mjesečno dva puta, redovito svake druge subote mise na hrvat-

Spomen-ploča biskupa Ivana Antunovića u Aljmašu

Vjerski život – redovite mise, obredi i pobožnosti na hrvatskome jeziku, ali bez hrvatskih svećenika

Višestoljetni vjerski život bačkih Hrvata s redovitim nedjeljnim bogoslužjem i crkvenim obredima pretežito na hrvatskom jeziku ili uz ravnopravnu uporabu hrvatskoga jezika, danas je stvar prošlosti. Već desetljećima obilježen je nedostatkom hrvatskih svećenika. S obzirom da nema nijednoga hrvatskog svećenika, mise služe župnici Mađari, uz bogoslužje, molitvu i pjesmu na hrvatskom jeziku, ili se pozivaju u goste hrvatski svećenici iz susjedne Vojvodine (Subotice, Tavankuta, Bačkog Monoštora), pa i iz Hrvatske (Đakovo, Batina, Zagreb, Osijek, Petrijevc...). Misna slavlja na hrvatskom jeziku održavaju se od naselja do naselja, od župe do župe s drukčijom redovitošću. Redovita misna slavlja na hrvatskom jeziku svake nedjelje služe se još samo u Santovu. Iako je i ovdje župnik Mađar, hrvatska je zajednica ravnopravno zastupljena u crkvenom odboru, a bogoslužja i obredi obavljaju se i na hrvatskom i na mađarskom jeziku.

skom jeziku služe se u Gari, mjesečnom redovitošću u Baćinu, Dušnoku, Kačmaru i Kalači, te u župnoj crkvi Svetog Antuna Padovanskog u Baji, koje svake posljednje nedjelje služi fra Ivan Holetić iz Subotice. Hrvatske mise o najvećim blagdanima, na prvi dan Uskrsa i Božića, te povodom blagdana Svetog Antuna, služe se u župnoj crkvi, i u nedjelju za blagdan Male Gospe u svetištu na bajskejoj Vodici u Baji, osim toga u Baćinu (i prigodom župnog proštenja o blagdanu Male Gospe) i Dušnoku. Među pobožnostima spomenimo da se u Dušnoku na mjesnom narječju hrvatskoga jezika izvodi i Jeremijin plač na Veliku srijedu, Veliki četvrtak i Veliki petak, kada se pjeva i Muka Isusa Krista po Ivanu. U Aljmašu se služe samo prigodne mise povodom spomen-dana pjesnika Mirosljuba Ante Evetovića u lipnju, i biskupa Ivana Antunovića u studenom. U ostalim naseljima ima samo povremenih misa, vezanih za hrvatske priredbe. Misno slavlje na hrvatskom jeziku služi se redovito godišnje jedanput potkraj kolovoza i u kalačkoj prvostolnici, u povodu županijskog Dana Hrvata i Spomen-dana biskupa Ivana Antunovića.

Stipan Balatinac

Obnovljena kapelica na kačmarskoj Vodici

Visoka škola Józsefa Eötvösa u Baji

Nekoliko riječi o Odjelu za hrvatski jezik

Studenti Visoke škole u Baji
na smjeru za hrvatske učitelje

Našu su školu izgradili na poticaj tadašnjega ministra vjere i javnog obrazovanja baruna Józsefa Eötvösa koji je 1868. godine pred kralja stavio izradeni zakon o pučkoškolskom obrazovanju. Vlasti su odlučile izgraditi 20 učiteljskih škola u različitim krajevima tadašnje Ugarske, a glede jedne pala je odluka na Baju. Naša škola postoji od 1870. godine. Osim mađarskoga i njemačkoga te srpskoga, u školi se predavao i takozvani «ilirski», «dalmatinski», «bunjevački», «hrvatski jezik» koji su nazivi, zapravo, bili sinonimi za hrvatski, a predavali su ga tijekom minulih godina Ivan Mihalović, Edo Margalić, Stjepan Petrovac, Kristóf Bocskay i drugi. Glede toga u ravnateljskom izvješću iz školske godine 1882/1883. uz ostalo stoji i ovo: «Učenike kojima je materinski jezik bunjevački ili srpski obvezujemo da svoj jezik podrobnije izučavaju, a što se ostalih tiče, samo je onima to obvezatno koji se, ako za to imaju jezičnu sposobnost i takav dar, samovoljno obvežu.»

Bajska državna učiteljska škola, koja je do tada bila škola srednjega stupnja, od školske godine 1959/1960. postala je visoka škola. Nastavni plan izdan 1959. godine odredio je da studij traje šest polugodišta, od čega 5. ili 6. studenti moraju provesti u praksi na terenu. Godišnje je bilo dopušteno primiti 60 studenata. Osim toga se po dva studenta moglo primiti na njemački i na takozvani «južnoslavenski smjer». Iz godišnjaka za razdoblje između 1970. i 1976. akademske godine doznajemo da je tada takozvani «srpsko-hrvatski» jezik predavao dr. Bariša Fekete, inače bunjevački Hrvat iz obližnjega Kačmara. Iz toga godišnjaka doznajemo i to da je 1970/1971. akademske godine na srpsko-hrvatskom redovitom smjeru završilo petero, a na izvanrednome četvero studenata.

Godine 1984. naša visoka škola uzela je ime Józsefa Eötvösa. Predmete srpsko-hrvatskoga smjera predavat će ubuduće kolegica njemačkoga podrijetla Révfy Tivadarné, Kristina, koja je srpsko-hrvatski jezik i književnost studirala na budimpeštanskoj slavistici.

Nova zgrada knjižnice, tehničkog
i ekonomskog fakulteta

Od 1985/1986. akademske godine predmete toga smjera predaje Marija Kanižai-Režek, pomurska Hrvatica koja je hrvatsko-srpski i mađarski završila također na spomenutome sveučilištu. Tih se godina umjesto pet moglo na «naš smjer» primiti čak desetero učenika. Studenti su jedan semestar takozvanoga «jezičnog usavršavanja» proveli na pedagoškoj akademiji u Subotici, a tjedan dana na Pedagoškoj akademiji «Žarko Zrenjanin» u Somboru. Od 1986/1987. akademske godine primila je naša škola na srpskohrvatski smjer Živka Gorjanca, šokačkog Hrvata iz obližnjega Santova koji je srpskohrvatski/hrvatskosrpski i povijest završio također na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Loránda Eötvösa u Budimpešti.

Od 1989/1990. godine Odjel za srpsko-hrvatski/hrvatskosrpski jezik dobije novoga kolegu, Predraga Mandića, Srbina iz Kačmara, koji je također diplomirao na više puta spominjanom fakultetu «naš jezik i književnost» i povijest. Početkom drugoga semestra iste akademske godine škola je dobila svojega prvog lektora u osobi profesorice Sofije Košničar koja je došla iz Novoga Sada. »Grupa za srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik« bila je uključena u Katedru za narodnosne i strane jezike i književnosti koja je od 1987/1988. akademske godine funkcionirala kao poseban odsjek. Te je godine na našoj školi pokrenuto obrazovanje odgojiteljica.

Od 1992/1993. godine, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, Visoka škola Józsefa Eötvösa dobiva lektore iz Hrvatske. (Obrazovanje učitelja i odgojitelja srpskoga smjera prebačeno je na visoku pedagošku školu koja djeluje u budimskom dijelu glavnoga grada Mađarske.) Lektori za hrvatski jezik i književnost bili su do sada: Lahorka Škrtić, Ana Turkalj-Belušić, Ivan Dinamo Stagličić, Davor Piskač, Diana Greblički, Mario Berečić, Nada Zelić, Iva Bezinović, ponovno Mario Berečić, Nataša Veinović, a sada nam je lektorica Morana Plavac. Studenti hrvatskoga smjera slušaju ove predmete: hrvatski jezik i stilistiku, hrvatsku književnost, narodopis, metodiku nastave pojedinih predmeta, teoriju i praksu dvojezičnosti, manjinski projekt.

Od 1991/1992. akademske godine unutar Katedre za narodnosne i strane jezike, gdje su se predavali njemački, hrvatskosrpski/ srpskohrvatski, ruski, engleski, talijanski i francuski jezik, počinje pokusna četverogodišnja obuka studenata učiteljskoga smjera koja je do tada bila trogodišnja. Studenti hrvatskoga smjera, ako žele, imaju priliku jedan semestar provesti na studijskom usavršavanju u Hrvatskoj: u Čakovcu, Osijeku, Zagrebu, Splitu, na tamošnjim pedagoškim akademijama. Naša školska knjižnica raspolaže velikim fondom knjiga i videokazeta na hrvatskom jeziku. Studenata trenutno imamo dvadesetak: desetak redovitih i desetak izvanrednih. Za redovite dolaze nam uglavnom Hrvati, ali i pokoji Mađar, iz pečuške i budimpeštanske hrvatske gimnazije, te Mađari iz Slavonije i Baranje iz Hrvatske. Što se izvanrednih studenata tiče oni su ili učitelji razredne nastave ili odgojitelji u vrtićima diljem naše domovine koji većinom imaju diplomu mađarskoga smjera, a nedostaje im diploma za hrvatski.

Visoka škola Józsefa Eötvösa jedina je visoka učiteljska škola te škola za obrazovanje odgojitelja na visokom stupnju u Mađarskoj gdje postoji mogućnost izučavanja predmeta hrvatskoga smjera. Za svojih 140-ak godina postojanja obrazovala je mnoge Hrvate koji su imali ili imaju priliku čitav svoj vijek posvetiti obrazovanju osnovnoškolske djece te one u vrtićima na hrvatskome jeziku i širiti hrvatsku kulturu te jačati hrvatsku narodnosnu svijest, na obostranu korist i hrvatskoga i mađarskoga naroda. Nadamo se da će ta škola još dugo godina postojati.

Živko Gorjanac
voditelj Odjela za hrvatski jezik

Iz povijesti bačkih Hrvata

Hrvati starosjedioci

Hrvate u Bačkoj s pravom možemo smatrati starosjediocima, naime ovaj je kraj već u 11. stoljeću boravištem i katolika Hrvata, koji Kalačkoj biskupiji plaćaju desetinu. Godine 1222. bačko-kalački biskup Ugrin, vodeći križarsku vojnu u Bosnu, u svoju biskupiju prisilno je doveo i naselio više tisuća „Bošnjaka”. U prilog tvrdnji da i u 14. st. u Bačkoj obitavaju naši sunarodnjaci, služi pismo pape Grgura XI. pisano 1376. godine u kojem bosanskoj franjevačkoj vikariji dopušta da franjevci prošire svoj rad i na Kalačku biskupiju, „jer jezik tamošnjega slavenskog življa mađarski svećenici ne razumiju”. Tom je dopuštenju 1366. godine prethodila molba kralja Ljudevita I. da se u južne krajeve Ugarske pošalju vjerovjesnici, redovnici Bosanske vikarije. Godišnjak Đakovačke biskupije 1437. godine navodi da u Bačkoj stanuju i „Raci katolici” (kako su kadšto zvali Hrvate). Bosanski franjevci 1460-ih godina u južnoj Ugarskoj imaju već brojne samostane, među inim i u Baji. U pogibeljno doba turskog prodora franjevci su bili jedini dušobrižnici u Bačkoj. Čitamo da pri kraju toga stoljeća franjevci za djelovanje među „Bošnjacima” i „Dalmatincima” imaju dopuštenje crkvenih i svjetovnih vlasti.

Na nazočnost hrvatskoga življa (1522. g.) ukazuju i bačka sela Horvati (Horwathy), Totvajnska (Totthwayzka), Totchereg (Toth Chereg) i više naselja s imenom Totfalu (Thotfallw) gdje se čak i neki stanovnici prezivaju Tot. Tom su pak riječi Mađžari u ono doba označavali Hrvate. Uostalom, i ime Bačka slavenskog je podrijetla, posrijedi je pridjev (kao i kod naselja Baračke), označuje predio koji pripada naselju Baču, odnosno Bačkoj biskupiji.

Počeci masovnijih seoba u Bačku

Početak masovnijih seoba Hrvata u bačke krajeve vezan je za tursko osvajanje južnih pokrajina. Iseljavanje Hrvata iz stare postojbine poprimilo je veće okvire padom Bosne 1463. godine. Naše su sunarodnjake međutim preseljavali i Turci kako bi im obrađivali zemlju, hranili vojsku i plaćali porez.

Godine 1542/43. Santovo, Bikić prvi put se bilježe sa slaveniziranim imenom *Szantova*, *Bigitty* (što ukazuje na sastav stanovnika), i Kalačkoj biskupiji plaćaju crkvenu desetinu (što potvrđuje da mu je stanovništvo katoličko).

Potkraj 16. st. u Somboru postavljeni Tataři (koji su bili u sklopu turske vojske) Bačku su potpuno opustošili, stoga su turske

vlasti 1600. godine preselili tridesetak tisuća duša iz Kliškog sandžaka (koji je obuhvaćao srednju Dalmaciju i dobar dio zapadne Bosne) „na Dunav”. Tih su godina novonaseljeni Hrvati, tvrde povjesničari, napučili Baju i okolicu, naime isusovac Jakob Talini 1630. godine izvješćuje da u sjeverozapadnom dijelu Bačke, na lijevoj obali Dunava žive Bunjevci i Šokci rimokatoličke vjere (Unyi 1947: 68).

Godine 1624. papa, sa sjedištem u Beogradu, uspostavio je misijsku biskupiju radi pastorizacije katolika na osvojenom ugarskom prostoru, i to prije svega za narod koji govori hrvatski („linqua slavonica, illirica” ili „dalmata”). Franjevce su osvajači trpjeli više nego ostale duhovnike ponajprije stoga što od vjernika nisu ubirali porez, pa tako nisu činili štetu turskoj državnoj riznici.

U Bačkoj 1633. godine ima 30 katoličkih sela, u njima žive Hrvati („catholicos dalmatico sive illyrico”, tj. katolički Dalmatinci ili Iliri) „koji ovdje žive odavna”, pa je teško reći kada su došli u ovaj kraj.

Anka Prikidanić-Stuparić (r. 1866.)
i Eva Stuparić-Mamužić (r. 1885).
Aljmaš, 1907. g.

Bosanski biskup Antun Matijević 1635. godine javlja tajniku Svete kongregacije da je bosanski paša započeo nesmiljeno ugnjetavati katolike, pogotovu franjevce u Fojnici (srednja Bosna). Zbog toga se oni, zajedno s pukom, sele prema sjeveru i nastanjuju u bačkim mjestima koja su bosanski franjevci već otprije posjećivali, i to u Santovu, Beregu, Gari i Kolutu (Unyi 1947: 67).

Stipa Mandić sa zaručnicom Stanom
Bartulov. Santovo, 1911. g.

Najveći događaj u 17. stoljeću

Najveći događaj u 17. st., vezan za ovo područje, nedvojbeno je posjet beogradskog biskupa Marina Ibršimovića koji je od 6. ožujka do 12. studenoga 1649. pohodio mnoge župe na ugarskome tlu što su ga bili osvojili Turci. Njegov je zapisnik najraniji poznati katolički crkveni popis. Iz njega doznajemo da je 17. listopada 1649. g., nakon Milkuta (Mélykút), pohodio Santovo („Santou”) gdje je u crkvi posvećenoj Velikoj Gospi krizmao 350 osoba. Ovdje se zadržao još tri dana, pa je 18. listopada krizmao 588 osoba iz okolice (Bereg, Kolut, Gara).

Kalački biskupi za vrijeme Turaka nisu stanovali na području svoje biskupije, nego su živjeli u progonstvu. Međutim kad god su to ratni vihori dopuštali, povjerenici kalačkoga nadbiskupa, budući da su Turci živjeli samo u većim i utvrđenim mjestima, i na osvojenome području naplaćuju od kmetova svoja potraživanja. Pouzdano se zna da su to činili i 1543, 1650, 1665. i 1678. godine. Prema Dudásu, 1650. godine u tim naseljima treba da su stanovali katolici jer „grkoistočnjaci” nisu plaćali crkvenu desetinu.

Sljedeća dva desetljeća razmjerno su mirna. Godine 1669. biskup Matija Benlić javlja Vatikanu da su crkve u Bačkoj u dobrom stanju, u njima služe bosanski franjevci. Godine 1672. spomenuti biskup opet je pohodio to područje.

Poslije Gare, gdje je krizmao 156 ljudi, stiže u Santovo gdje je krizmao čak 1010 osoba.

Bunjevačke djevojke. Gara, 1940. g.

Racki Hrvati

Godine 1660. Turci u Baćino (Bátya) nastanjuju Hrvate Šokce iz okolice Vinkovaca. Baćinski su se Mađžari za nekoliko desetljeća posve pohrvatili, pa se to selo poslije spominje kao hrvatsko. Župa mu je utemeljena već 1698. g. Tijekom 18. st. Baćince spominju kao Hrvate (Croata), Dalmatince, Ilire ili Slavene (Schlava), a poslije kao Race, što su im (jednako kao i Dušnočanima) crkvene i svjetovne vlasti nametale s takvom silinom da se u naše vrijeme oni zovu Racima, a svoj jezik rackim.

Na početku 18. st. kalački je biskup na svoj dušnočki posjed preselio Hrvate Šokce iz okolice Vinkovaca (po pučkoj predaji, iz sela Stari Jankovci). Za razmjerno kratko vrijeme dušnočki su se Mađžari pohrvatili.

Bunjevački i šokački Hrvati

Nakon austrijskih ratnih uspjeha ostale su Bosna i Hercegovina tijekom 1687. g. bez ičije vojne zaštite. U strahu da možebitno ne dođu pod mletačku ili opet pod tursku vlast, sa svojim franjevcima pošli su Hrvati iz dijela Dalmacije, Hercegovine i Bosne na sjever. Da napuste svoja ognjišta, naš je živalj osim ratnih nevolja prisilila i nečuvena glad te kuga koja je tada harala cijelim njihovim zavičajem. Njihovi izaslanici Dujam Marković i Juraj Vidaković od austrijskih vojnih vlasti ishodili su (1. rujna 1687) dopuštenje za preselidbu tih izbjeglica u tri bačka grada, Baju, Segedin i Suboticu, obvezujući se da će se svagda boriti protiv austrijskih neprijatelja. Potom im je za boravište određen i Sombor. O broju tih izbjeglica imamo različite podatke, od 5 000 do 16 950. Mnogi od njih bili su

u službi Austrije, sve do ukinuća Vojne krajine (1745). Kada je 1695. Baja izuzeta iz Vojne krajine, hrvatski je jezik ovdje postao službenim.

Godine 1687. franjevci iz srednje Bosne (Olovo) u Santovo („naselje gdje već otprije obitavaju Hrvati“) vode izbjeglički puk (Unyi 1947: 67, 75, 151).

Tek kada su Turci 1699. g. konačno bili prisiljeni odreći se Bačke, počeo je mirniji život. Naši sunarodnjaci postupno napučaju obližnja sela te bajske i subotičke pustare. Iz crkvene desetine (1701. g.) i drugih pisanih dokazala saznajemo da početkom 18. st. obitavaju u ovim selima:

Aljmaš („Hrvati i Dalmatinci“), Bikić, Boršot, Kunbaja, Gara, Milkut (Mélykút), Monoštor (Bátmonostor), Rogljatica (južno od Kaćmara), te na pustarama: Baškut (Vaskút), Kaćmar, Mali i Veliki Đurić i Radunić (blizu Aljmaša). Nešto poslije žive i u Baškutu, Čataliji (Csátalja), Čavolju (od 1733), Čenadu (Érsekcsanak), Čikuzdi (Sükösd), Dautovu (Dávod), Dudvaru (Nádudvar), Jankovcu (Jánoshalma), Sentivanu (Felsőszentiván); na pustarama (od kojih su se neke poslije razvile u sela): Čikerija, Herdavica (kod Jankovca), Duboka, Rudić, Dželatuša, Radunić (kod Aljmaša), Vranjoš, Vodica (kod Baje), Gradina (blizu Đurića), Kelebija, Kunbaja, Matević (Mátételke), Rim (Rém), Tompa. Bez pretjerivanja možemo reći da su Hrvati uvelike pridonijeli korjenitoj preobrazbi ove ravni.

Uskoro slijedi „najtragičniji period naše historije“, kako ga zove Petar Pekić: Rákóczieva oslobodilačka borba (1703–1711) tijekom koje kuruci (mađžarski ustanici) u više su navrata uništili i ovdašnja katolička mjesta, jednako tako i bajski samostan. Mnogi se bunjevački Hrvati sklanjaju u Petrovaradin, a oni koji su stanovali uz Dunav, bježe u Baranju, odakle se vraćaju samo nakon sedam godina.

Prosvjetni rad bosanskih franjevaca

Već 1696. g. u Baji su franjevci utemeljili pučku školu; obnavljaju i samostan (1719) i u njemu razvijaju prosvjetni rad: pučka škola, gimnazija, filozofsko učilište (od 1726. s pedikidima do 1918).

Naš je puk bio privržen svojim dušobrižnicima franjevcima koje je iznimno cijenio, stoga se nije čuditi što je dolazilo do prosvje-

da, buna (osobito u Gari) kada je župe preuzelo svjetovno (biskupijsko) svećenstvo (1738).

Počev od utemeljenja pojedinih župa, naši franjevci i ostali dušobrižnici pomno vode (na latinskom jeziku) matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih – pisane spomene našega trajanja kroz povijest – koje su jedan od najboljih izvora osobito o prvim stanovnicima, zanimanjima, selidbama, rodnosti i smrtnosti te drugim bitnim podacima. One bjelodano potvrđuju da su sva spomenuta naselja u to doba posve ili pretežito hrvatska. Najranije matične knjige vode se u Kalači (1700), Čikuzdi (1711), Baćinu (1714), Santovu (1715), Baji (1717)...

Sredinom i u drugoj polovici 18. st. u bačkim se naseljima redom osnivaju škole, u kojima podučavaju uglavnom umirovljeni vojni časnici i bilježnici. Djecu poučavaju uglavnom u čitanju i pisanju, te ćudoređu i kršćanskom nauku. Poučava se, dakako, na hrvatskom jeziku, jedinom koji su djeca znala. To je i doba posvemašnje gradnje velebnih crkava i župnih stanova.

Već u prvoj polovici 18. st., a osobito za vladavine Marije Terezije i Josipa II. u Bačku se sustavno doseljavaju Nijemci (u Čataliju i Dudvar već 1724, Baškut 1763, Čavolj 1782, Kaćmar 1786, Aljmaš 1791) i Mađžara iz sjevernog dijela Ugarske. Tako potkraj 18. st. npr. u Aljmašu, uz 205 hrvatskih, 59 mađžarskih i 5 slovačkih, nalazimo već 236 njemačkih obitelji. U to vrijeme Hrvati još čine pretežni dio žitelja u Baćinu, Baji, Bikiću, Dušniku, Gari, Mateviću, Sentivanu, Santovu. Zbog učestalih poplava stanovnici sela Pandura (1782) i Kakonja (1805) preseljeni su na područje Fancage (Bajaszentiván, danas bajsko predgrađe). U drugoj polovici 19. st. Hrvate nalazimo i na Vadi (Mohački otok).

Marija Balaž-Perić (1893).
Baćino, oko 1910. g.

Naš su priprosti puk stoljećima u stopu pratile svekolike nevolje i nedaće. Kužne bolesti (kuga 1709, 1738–1739. i 1795, kolera 1831, 1855, 1866. i 1878) prečesto su desetkovale njegove redove, neukrotive su rijeke otimalale plodove njegova mukotrpnog rada, golemi požari (Santovo 1763; Baćino 1780; Baja 1819. i 1840, Fancaga 1863).

Već 1830-ih godina počela je borba za uvođenje mađarskog jezika u upravu i škole. Tražilo se da u pučkoj školi djeca uče samo mađarski. Godine 1834. objelodanjena je naredba Bačko-bodroške županije da se udalje iz učiteljske službe svi koji nisu naučili mađarski. Međutim zbog raznih previranja nastava na hrvatskom (bunjevačkom, odnosno šokačkom narječju) još nije dokinuta, pa još i 1868. jedva da se u kojoj pučkoj školi predaje mađarski jezik. Dok je između 1867. i 1876. nastavni jezik mješovit, tj. hrvatski i mađarski, dotle od 1876. mađarski postaje obvezatnim u svim školama i do kraja stoljeća na njemu se, osim možda vjeronauka, predaju svi predmeti.

Odnarodivanje, otpor i buđenje nacionalne svijesti

Bačke su Hrvate u to vrijeme tvorila dva društvena sloja – široko mnoštvo seljaka te tanki sloj svjetovne i crkvene gospode. Osim nešto u Baji, ovdašnjih su se Hrvati slabo bavili trgo-

vinom i obrtom, pa tako nisu imali ni svoje znatnije građanske klase. U uvjetima kada je odnarođivanje podupirano i usmjeravano od državnih ustanova, a provedeno planski i ustrajno, našem je čovjeku zaprijetila opasnost potpune asimilacije jer je njome bio zahvaćen u doba kada sam još nije razvio nacionalnu svijest i izgradio vlastitu narodnu kulturu. Nasuprot kulturno zaostalome hrvatskom seljaštvu stajao je mađarski vladajući sloj, pa se ovdje klasna razlika poklapala s nacionalnom: mađarski jezik i mađarstvo bilo je oličenje gospodstva, a hrvatski jezik i hrvatstvo bilo je istovjetno s onim što je seljačko. Oni pak malobrojni koji su se izdigli iz hrvatske seljačke okoline u gospodski sloj, nisu promijenili samo svoj socijalni položaj, nego su poprimili i jezik, kulturu gospode, posvema se pomadžarili i stidjeli svojega podrijetla. Sveopćemu nastojanju vladajućih krugova da zatru svaki trag hrvatskomu jeziku priklonila se i Mađarska katolička crkva krnjeći obrede na hrvatskom jeziku. Onodobni tisak otvoreno slavi učitelje i svećenike koji su najviše postigli u odnarođivanju hrvatske djece, a istodobno se zabranjuju hrvatska pučka društva, sprečava se uporaba narodnog imena. To je u više naših bačkih sela izazvalo oštro protivljenje vjernika (Sentivan, Gara, Kaćmar), dapače i napuštanje katoličke vjere (Santovo, 1899).

Prvi koji je pružio organiziran otpor sve

silovitijim nasrtajima mađjarizacije i otpočeo ustrajan rad za nacionalnu obranu bio je počasni biskup Ivan Antunović (Kunbaja, 1815. – Kalača, 1888), u čijoj je osobi naš ogranak dobio svojega zagovornika i zaštitnika, koji se zdušno posvetio, kako sam piše „buđenju i prosvjećivanju zapuštenih i od svih zaboravljenih Bunjevaca i Šokaca”.

LIT.: Bukinac, Stjepan Beato: De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Zagreb, 1940; Dudás Gyula: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája, I–II. Zombor, 1896; Hegedűs Antal: Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Laurea értekezés (rukopis). Kalocsa, 1954; Karácsonyi János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Nagyvárad, 1915; Mažuran, Ive: Hrvati i Osmansko carstvo. Zagreb, 1998; Pekić, Petar: Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine. Zagreb, 1930; Rapcsányi Jakab: Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Budapest, 1931; Sekulić, Ante: Bački Bunjevci i Šokci. Zagreb, 1989; Tkalac, Krunoslav: Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava. U: Županjski zbornik 3. Županja, 1971; Unyi Bernardin: Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Budapest, 1947.

Živko Mandić

O jeziku bačkih Hrvata

Bunjevački Hrvati

Zbog prostornih ograničenja ovdje se navode neke osobine govora triju hrvatskih etničkih skupina s područja sjevernog dijela Bačke, koje se nalazi u Mađarskoj.

Govor je ove najbrojnije narodne skupine u Bačkoj štokavsko-ikavski, to je bitno obilježje ove narodnosti po kojem se prepoznaju, i koje bjelodano potvrđuje da oni tvore neodvojivi dio hrvatskoga narodnog bića. Riječ je takoreći o potpunoj ikavici poput one u njihovih suplemenjaka u Lici, Senju i drugdje, pa se govori: *dite, lip, nedilja, pivati, snig, vira, dapače doli, gori, mriža, nerist, nidra, Nimačka* itd.

Bunjevački govor ima novu akcentuaciju (*divojka, sikira, lopata, lisica, litina*), i noviju sklonidbu (*na njiivama, u selima, na amovima*).

Naglasak često prelazi na proklitiku: *kod Katicice, u Baji, brez kruva, do ambara, na Badnjak*.

Palatalizacija i labijalizacija suglasnika izvršena je kao u većini hrvatskih govora. Vokali su u bunjevačkom govoru prošli isti raz-

vojni put kao i u svim govorima koji su osnova današnjega hrvatskoga književnog jezika.

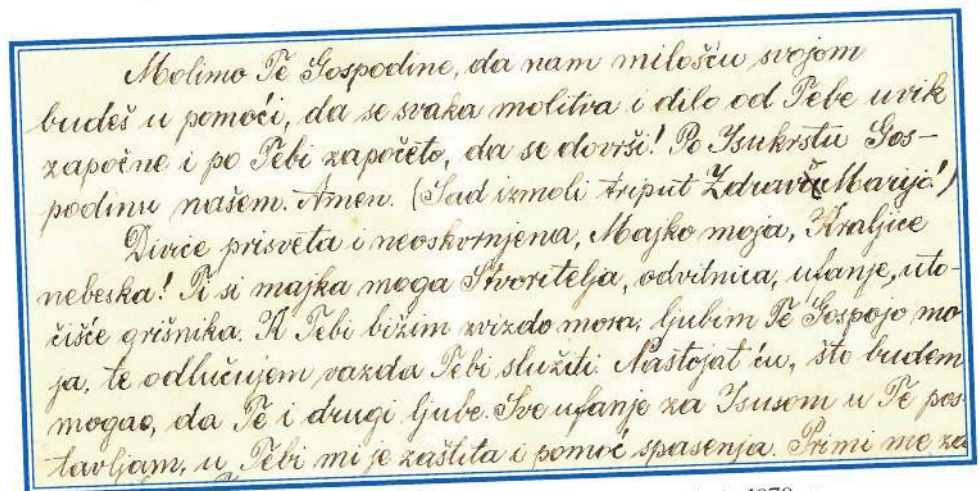
Dugo *e* naglašeno ili iza naglaske izgovara se zatvorenije, npr. *večeimje, miseic, prošteimje*.

Dugo *o* naglašeno ili iza naglaske postaje zatvoreno *o*, npr. *Rouza, svitloust, kourov*.

Dvovokalnu skupinu – *io* redovito rastavlja glas *j*: *popijo je, poradijo, bijo, pogodijo*.

Dvovokalna skupina –*ao* steže se u dugo – *o*: *napiso, razgledo, spavo*.

Dvovokalna se skupina najčešće uklanja umetanjem suglasnika *v*: *žavo mi je, čuvo sam*.

Dio rukopisa santovačkog župnika Karla Jerkovića iz 1879. g.

Ispadanje vokala česta je pojava; izdvajamo ispadanje glasa *i* što redovito opažamo u infinitivu, npr. *grist, okopat, obić, doć*, te u nekim imenicama (*ditelna*), pridjevima (*velka*), glagolima (*vidla, umrt*).

Glagoli druge vrste prešli su u infinitivu u glagole četvrte vrste, npr: *pokisnit, stignit, žacnit*.

Ekavizmi su rijetki: *donet, koren, kulen, nemam, ode* (ovdje), *starešina, posle* (Kačmar).

Glas *h* se gubi: *sna, graorica, ladno, rast*, odnosno na njegovu mjestu nalazimo suglasnik *v* (*duvan, kuvati, suvo, ruvo*), suglasnik *j* (*snaja, kujna, tijo, Mijo*), odnosno suglasnik *k*: *proktilo joj se, zaktivat, daktat*.

Asimilacija po mjestu izgovora provedena je smjenjivanjem nepalatalnih suglasnika s palatalnima, npr.: *š njom, už nji, kroz njegov*.

Sibilarizacija se ne provodi: *na prugi, na nogi, na muki, na ruki*.

Bački bunjevački govor uglavnom je štakavski (npr. *vištica, štap, ištem, puštit, godiš-te*), ali susrećemo i konsonantske skupine *šč*, npr.: *navišćivanje, prošće, namišćat*.

Glas *f* često zamjenjuje glas *p* ili *v*: *Pilip, Vranka, Vranje, vorinta, varbat, vriško, šavolj*.

Racki Hrvati

U 18. stoljeću to narječje bilo je u živoj uporabi i u biskupijskom središtu, gradu Kaláči (Kalocsa) i obližnjem selu Sabendaku (Dunaszentbenedek), a poslije se, zbog nasilne mađarizacije, suzilo na dva naselja: Bačino (Bátya) i Dušnok (Dusnok).

Premda to neki „istraživači” tvrde, nisu Bunjevci. Stanovnici tih naselja pripadaju šokačkoj grani hrvatskoga naroda, pa nema dvojbe da su se u prošlosti i Bačinci i Dušnočani zvali Šokcima, i to sve dotle dok im državne i crkvene vlasti sredinom 19. st. ne nametnuše etnik Rac (premda ih za Srbe ne veže ni jezik, ni običaji, ni vjera). Tako se oni danas zovu Racima, a svoj jezik rackim. Prapostojbinu im valja tražiti u okolici Vinkovaca, gdje i danas ima desetak sela s veoma sličnim govorom.

Posrijedi je štokavsko narječje gdje je ekavica provedena dosljedno (*dete, len, zvezda, pešice, teli smo, negde, pre, pred*).

U komparativu nekadašnji glas *jat* daje: *čisteji, noveji, stareji, zdraveji*.

Šćakavci su: *prošćenje, šćeta, kršćenje, Guščara, plandišće*.

Glas *l* kod imenica i pridjeva čuva se i na kraju i u sredini riječi, npr.: *petal, posal, ugal, ždral, kisel, vesel; telci, selski*.

Treće lice prezenta ima nastavak *-aju*, npr.: *ideju, nećeju, očēju, vrešćiju*.

U Bačinu uz vokalno *r* čuje se glas *a*: *car-kva, carn, garlo, martav, parst*.

Dugo *o* i *e* u oba sela izgovara se dvoglas-

no: *Duolnji salaši, Duominov Vuoš, nuožem, duoji, grieda, mieso*.

Jedna od posebnih značajka kod akcentuacije jest tzv. akut: *sestre, stoji, čuti*. Naglasak može ostati i na zadnjem kratkom slogu: *ona je, mama je, letos je*.

Umjesto glasa *lj* čujemo *j*: *jubičica, pone-dejak, lagje, skupji, zemjanica, žverjat*.

Kod imenica ženskog roda na *-a* dativ i lokativ jednine imaju nastavak *-e*: *Bio je u sobe, u Baje. Dala je Janjene*.

Kod zamjenice *oni* u akuzativu čuva se starodrevni oblik *je*: *pozvo sam je, kupio sam je*.

Šokački Hrvati

U spomenutom dijelu Bačke jedino šokačko-hrvatsko naselje jest Santovo (Hercegszántó), gdje se govori ikavski (*brig, cina, sinja, pivanje, priko, triba*). Dobro se čuva stara akcentuacija (*divojka, marama, nedilja, sikira, svatovski*). Riječ je o najarhaičnijem ili posavskom govoru. Čuva se sustav od pet naglasaka, dakako, naglasak se razlikuje po kvantitetu (dug i kratak) i po kvaliteti (uzlazni i silazni). Očuvao se metatonijski (tzv. čakavski) akut: *crni, sidučke, suša, sigre, čuvat, radit*.

Novi se zijev kod vokalskoga skupa *-ao, -uo, -eo* najčešće ukida slijevanjem, npr. *zno, do, spo, prodo, došo; čo, izo, obo; uzo*.

Suglasnik *l* na kraju riječi i sloga najčešće ostao je nepromijenjen (*kisel, vesel, cil, dilce, selce*).

Suglasnici *l* i *n* ispred *-i* često mujiraju (*željit, voljit, privaljit, moljit, faljit; gnjiz-do, prominjit, grumenji, busenji*).

Suglasnik *h* nestao je bez zamjene ili je zamijenjen suglasnicima *v, j, k* (*gra, stra, rast, kruva, trbuva, duvan, kujna, najerit, snaja, zaktivat, proktil se*).

Potvrđene su suglasničke skupine *šč* i *št* te *žd* i *žd*: *krompirišće, išćem, ognjišće, pregošća, pljušćat, sirišće; gušter, štipat, poštapljivat se, štene; zviždat; nužda, snuždit*.

Uočava se i disimilacija suglasnika: *orman* (ormar), *mlogo* (mnogo), *gumno* (gumno), *tavno* (tamno), *donle* (donde), *dovle* (dovde), *otale* (odavde).

U dativu i lokativu jednine imenica ženskog roda na *-a*, jednako tako i kod pridjeva ženskog roda sačuvan je nastavak *-e*: *do sam stare komšinice, poklonjila je lipe divojke, u stražnje kolnice, na nove kuće*. Imenice ženskog roda na suglasnik u instrumentalu jednine imaju nastavak *-om*: *bolešćom, mašćom, pamećom, zobljom*.

Imenice muškog roda koje završavaju na nenepčani suglasnik imaju u instrumentalu jednine nastavak *-em*, npr.: *Stipanem, momkem, soldatem, Bogem, jelinem*.

Imenice u lokativu množine čuvaju nastava-

vak *-a* (prema starom nastavku *-ah*), pa je lokativ množine jednak genitivu množine: *po sokaka, u soba, na kuća*.

Mjesto *njihov* govori se *njev*. Kod zamjenice *oni* u akuzativu čuva se starodrevni oblik *je*: *vidio sam je, zaminjio sam je*.

U komparativu pridjeva iza suglasnika *š, ž, r* javlja se glas *j* (*tišji, višji, bržji, dužji, užji, nižji, širji*).

Lična i povratna zamjenica imaju u dativu i lokativu jednine, prema starijim oblicima, nastavak *-e*: *mene, tebe, sebe*, npr. *Daj mene. Tebe sam već do. Sebe nisam ostavio*. Lična zamjenica *ona* u genitivu, dativu i lokativu glasi *njoj, njoje*.

Umjesto posvojnih zamjenica *njihov, njihova, njihovo* govori se *njev, njeva, njevo*. U dativu i lokativu jednine posvojne zamjenice za ženski rod imaju nastavak *-e*: *moje svekrve, tvoje tete, njegove sestre, njezine jetrve*.

Kod glagola druge vrste umjesto *-nudosljedno* se govori *-ni-*, npr.: *kucnit se, skoknit, privrnut, maknit*. U 3. licu množine prezenta glagoli III, IV. i V. vrste imaju *-u*: *divanu, volju, tražu, pucu, pivu, čitu*.

Literatura: Ante Sekulić, Rasprave o jeziku bačkih Hrvata, Zagreb, 1997; Ivan Brabec, Kaločki govor, Ljetopis JAZU, knj. 75, 494; Živko Mandić, Govor santovačkih Hrvata (rukopis).

Živko Mandić

U čast ikavici

Kao blagi litnji povitarac,
Kao trišnja rumena i zriila,
Kao bistri potočić planinac –
Takva naša ikavica mila.

Ponosi se ikavicom, brate!
Nek' ti bude najdraža na svitu.
Ona skuplja mnoge nam Hrvate
U prilipu i šarenu kitu.

Njom govore Šokci i Bunjevci,
Njom se zbori po bačvanskoj ravni,
Njom se mole dični Hercegovci,
Njom pisali naši pisci slavni.

Ikavica zvoni Dalmacijom,
Ona krase Krbavu i Liku,
Njom se piva cilom Slavonijom.
Ona ti je u majčinom mliku!

Čuvaj, rode, ikavicu svoju,
Njom se druži i u gore doba.
Ustriba li, brani je u boju!
Nek' ti bude pratilja do groba!
Baja, 1937.

Mišo Jelić

Crkva Svetog Antuna Padovanskog u Baji

Graditeljska djelatnost bosanskih franjevaca

Kulturna djelatnost bosanskih franjevaca na ovim podunavskim prostorima dio je najvrednije kulturne baštine Hrvata u Mađarskoj. Od 1541. godine, kada su se prvi franjevci iz Provincije Bosne Srebrene nastanili u Tukulji, pa do 1757. godine, do diobe provincije (pa gotovo do sredine XIX. stoljeća, dokle se osjećao utjecaj njihove duhovnosti), oni su se dokazali na mnogim područjima kulture, u školstvu, književnosti, vjerskoj literaturi, lingvistici i historiografiji. U ovom članku prikazujem jedan manje poznati segment aktivnosti bosanskih franjevaca, a to je njihova graditeljska djelatnost i djelovanje franjevačke radionice pri crkvi i samostanu u Baji. Franjevački su se majstori u XVIII. stoljeću posebno iskazali u drvorezbarstvu, u klesanju drvenih kipova i namještaja, u umijeću izrade predmeta od kovanog željeza i u drugim zanatima za dekoriranje unutrašnjosti crkava i samostana. Bosanski franjevci, pa i cijelo hrvatsko stanovništvo s kojim su oni zajedno pobjegli iz Bosne, na području Ugarske su došli u dodir s velikim stilom zapadnoeuropske umjetnosti. Taj stil bio je barok, koji se poslije gotike možda najdublje ukorijenio u narodu širom katoličkog dijela Europe. Barokna je umjetnost poslije Tridentskog koncila igrala važnu ulogu u širenju vjerskih osjećaja u masama. Bošnjaci su brzo usvojili barokne forme (naravno, taj stil je došao k nama iz Njemačke i Austrije te su mnogi majstori u franjevačkim crkvama bili njemački doseljenici).

Središte hrvatskog pučanstva, pa ujedno i redodržave Bosne Srebrene (od 1757. godine redodržave Sv. Ivana Kapistranskog) u Budimu bilo je u gradskoj četvrti Vodeni varoš (ili Vodena varoš, mađ. Vízváros), a znatan broj Hrvata živio je u drugom dijelu Budima – Tabanu. Zabilježeno je da su u Vodonom varošu u XVII. stoljeću dvojica fratara Hrvata-Bošnjaka skrbili o svojoj katoličkoj subraći. Bosanski su franjevci zbog svojih zasluga, nakon oslobođenja grada, dobili u Budimu, u Vodonom varošu bivšu džamiju Mustafa-Maktul paše. Samostan je do 1757. godine bio u rukama bosanskih franjevaca, a tada je papa podijelio franjevačku provinciju Bosne Srebrene na dva dijela, te osnovao provinciju Sv. Ivana Kapistranskog na području Hrvatske, Ugarske i djelomično Austrije, ipak ta podjela nije značila i odlazak hrvatskih fratara, jer su oni ostali zajedno sa svojom pastvom. U samostanu u Budimu postojala je najviša školska ustanova franjevaca, Studium generale s dva fakulteta, filozofskog i teološkog. Neki istaknuti budimski franjevci odigrali su veoma važnu ulogu u kulturnoj povijesti čitavoga hrvatskog naroda, dakle ne samo hrvatske zajednice u Mađarskoj. Dovoljno je spomenuti

Mihajla Radnića, Lovru Bračuljevića, Stjepana Vilova, Mirka Pavića, Matiju Petra Katančića ili Grgura Čevapovića, Marijana Jaića.

Franjevci su ostali u ovoj crkvi i samostanu do 1785. godine kada su se po naredbi austrijskog cara i ugarskoga kralja Josipa II. preselili u samostan augustinaca (današnja franjevačka crkva u Budimu na Margit krt.), a na njihovo su mjesto došle redovnice franjevske i pretvorile samostansku školu u bolnicu.

Hrvati većinsko stanovništvo Bajske nahije

U XVI. stoljeću, nakon 1529. godine, mađarsko stanovništvo naselja Baje dijelom je pobijeno, a dijelom je našlo spas u bijegu. Na njihovo su mjesto došli Srbi, od kojih su mnogi bili u turskoj službi kao martolozi. Njihova su imena sačuvana u turskim defterima. Pustošenja „petnaesto-godišnjeg” ili „dugog” rata (1593–1626) ponovno su izmijenila sastav stanovništva Baje i okolice. U godinama između 1606. i 1620. u bajskome kraju nastanili su se „katolički Raci”, najvjerojatnije iz Bosanskog vilajeta. Ubrzo su ovi Hrvati postali većinsko stanovništvo u naseljima Bajske nahije. Po povijesnim izvorima bosanski su se franjevci već 20-ih godina XVII. stoljeća pojavili u Baji. Franjevačku misiju u ovom središtu turske nahije osnovali su fratri iz samostana u Olovu. Vjerojatno su oni prvi samostan i kapelu smjestili u nekoj privatnoj kući. Prvu vijest o traženju dopuštenja da se osnuje bajska župa pronašao je vrijedni istraživač bosanske prošlosti Euzebije Fermendžin. Po njegovim podacima svećenik Ivan Šimun Matković 1622. godine tražio je od Svete Stolice odobrenje za osnivanje župe za Bunjevce u Bačkoj. Beogradski biskup Matija Benlić 1673. godine u Santovu je krizmao 1010 osoba, a pretpostavlja se da su tada u Santovo došli katolici iz susjednih sela te iz same Baje, koju biskup vjerojatno zbog nenaklonjenosti lokalnih turskih vlasti nije mogao posjetiti.

Nakon oslobođenja Baje (1686) u Bačku su došli novi hrvatski doseljenici iz Bosne pod kapetanima Markovićem i Vidakovićem. To je posljednja vijest o doseljavanju Bunjevaca u okolici Baje. Međutim tijekom XVII. stoljeća većina Bunjevaca i Šokaca došla je ili spontano ili su ih doseljavali turski spahije kao kmetove. Između 12. i 14. srpnja 1688. godine carski general grof Trautmannsdorff boravio je u Baji i u svome dnevniku zabilježio da su već dvojica franjevaca djelovala u bajskoj palanci, a za crkvu im je služila nekadašnja džamija čija je zgrada prije Turaka bila kršćanska crkva. Inače 13. srpnja Trautmannsdorff sudje-

lovaio je na svetoj misi u spomenutoj bajskoj crkvi.

Bosanski su franjevci po tvrđenju nešto kasnijih izvora za sve vrijeme turske okupacije (prvenstveno u XVII. stoljeću) obnašali dužnosti u bajskoj okolici, pa i u cijeloj Bačkoj. Franjevci iz samostana u Olovu jamačno su redovito održavali veze sa svojom rezidencijom u Baji. Nažalost, samostan u Olovu Turci su spalili 1704. godine, pa je vjerojatno uništen i arhiv u kome su se nalazila pisma iz bajske misije. Poslije oslobođenja od Turaka počela je normalizacija života u bačvanskim predjelima. U bajski su samostan primljeni novaci (među njima 1701. godine i neki Mihajlo Šokčević), proradila je i škola, vjerojatno pod ravnateljstvom franjevaca. Međutim 1703. godine izbio je ustanak Mađara protiv vlasti Habsburgovaca pod vodstvom Ferenc Rákóczia, unuka Petra Zrinskog. Iako je sam Rákóczi bio vjeran katoličanstvu, većina njegovih „kuruca” bili su kalvinisti. Nakon izbijanja sukoba s novodoseljenim Srbima, koji su – unatoč opetovanim pozivima Rákóczia da stave svoje oružje u njegovu službu – ostali vjerni Habsburškoj dinastiji, kuruci se nemilosrdno obračunavaju i s katoličkim žiteljima Bačke i Baranje. Bunjevci i Šokci zajedno sa Srbima morali su bježati od osvetoljubivih kuruca, vandalsko ponašanje kojih je i sam Rákóczi osudio.

Oni su 1708. godine spalili crkvu i samostan u Baji. Stanovništvo se razbježalo, ali se u većini slučajeva vratilo nakon ugušenja ustanka 1711. godine. Premda neki mađarski povjesničari tvrde da ne postoji kontinuitet južnoslavenskog življa u okolici Baje iz razdoblja prije ustanka, tu tvrdnju moramo odbaciti. U izvorima prije 1703. i poslije 1711. godine javljaju se ista prezimena Bunjevaca (npr.: Šokčević, Čilić, Karagić). Ta tvrdnja mađarskih historičara zasniva se na izjavi Ferenc Rákóczia koji je 1704. godine tvrdio da su „svi Raci iz Bačke pobjegli u Tursku”. Da je to istina, zašto bi onda kuruci dolazili 1708. godine i kasnije pljačkati i harati po Bačkoj?

Novija istraživanja, uspoređivanje spisa Budimske komore i popisa poreznika iz 1715. godine, odnosno matičnih knjiga franjevačke crkve u Baji, u potpunosti potvrđuju kontinuitet velikog dijela lokalnog hrvatskog pučanstva prije i poslije Rákóczieva ustanka.

Obnova stare franjevačke crkve i samostana

Već 1711. godine vraćaju se franjevci u Baju, ponovno počinje školski život, obnavlja se stara crkva i samostan. Godine 1717. u bajskoj rezidenciji nalazimo već pet franjevaca, poi-

mence: fra Augustina Pjanića, koji je tijekom šest godina bio lektor i predavač teologije u Baji, a ostali fratri bili su: Franjo Evetović, Jakov Jović, Franjo Doganović i fra Juraj iz Sonte.

Bajska je rezidencija bila podignuta na rang konventa 1719. godine. Od 1725. do 1783. godine u Baji djeluje filozofsko učilište franjevačke provincije, iza budimskog visokog učilišta (Studium generale) druga najvažnija školska ustanova bosanskih (hrvatskih) franjevaca. Kamen temeljac nove crkve položen je 1722. godine. Gradnja crkve veoma se odugovlačila zbog nedostatka materijalnih sredstava. Kamen temeljac svetišta položio je kalački nadbiskup Gabrijel Patačić tek 1732. godine. Svetište se gradilo između 1732. i 1734. godine, a poslije toga je ponovno došlo do zastoja i tek je od 1736. godine, kada je novi gvardijan fra Petar Lipovac (bivši provincijal redodržave Bosne Srebrene) preuzeo nadzor nad izgradnjom crkve, oživjela građevinska djelatnost. Gradnja je sretno završena 21. travnja 1756. godine. Križ (inače dar Antuna Đukića iz Bikića) postavljen je na vrh zvonika 1. srpnja 1763. godine. Na temelju podataka iz samostanske kronike, izgradnji crkve umnogome su pridonijeli svojim darovima plemići bunjevačkog podrijetla, Pilsanovići, Latinovići, ali i drugi bunjevački građani grada Baje, jer je franjevačka crkva do 1781. godine ujedno bila i župna crkva hrvatskoga stanovništva, pa se župa i spominjala pod imenom Parochia Illyrica.

Barokna građevina skladnih proporcija

Crkva Sv. Antuna Padovanskog u Baji zgrada je veoma skladnih proporcija. Ona je jednobrodna barokna građevina s veoma lijepo ukrašenim pročeljem i svetištem s polukružnim završetkom. Samo pročelje u donjoj zoni raščlanjuju toskanski pilastri, a u središtu se nalazi portal s atikom i timpanom, a iznad portala je polukružni barokni prozor. Lijevo i desno od portala u dubokim nišama stoje kipovi Sv. Antuna i Sv. Franje. Donja zona pročelja završava se jako profiliranim vijencem, iznad kojega je atika, a cijelo pročelje okrunjeno je trokutastim zabatom. U središnjoj osi gornje zone zabata u niši stoji kip Bogorodice Bezgrešne. Bočna fasada (na jugu) jednostavno je raščlanjena samo lizenama, a sjeverna strana crkve spojena je sa samostanom, koji je dograđen početkom druge polovice XVIII. stoljeća (u njemu je 1773/74. godine boravio Ignacije Martinović, tada redovnik-franjevac, kasnije vođa revolucionara-jakobinaca, pogubljen 1795. godine u Budimu). Masivni zvonik crkve postavljen je u južnom kutu pročelja. Sada se u jednoj niši u južnom zidu crkve nalazi kip Bogorodice (Mater Dolorosa) iz XVIII. stoljeća, a prvo-

Crkva Svetog Antuna Padovanskog

bitno je stajao u niši na (kasnije srušenoj) ogradi samostana.

Unutrašnjost crkve predstavlja skladnu cjelinu jednostavnih elemenata arhitekture i bogato dekoriranih oltara. Crkva je nadsvođena svodom u obliku češke kape. Na svodovima se nalaze freske kasnijeg porijekla, iz vremena 1948-50. godine, a slikao ih je Béla Kontuly. Bočni oltari na sjevernoj strani nešto su stariji. Prvi u redu posvećen je Svetom Antunu Padovanskom, a njegov je lik naslikao poznati majstor peštanskog baroka Gyula Falkoner. Slika drugog oltara predstavlja smrt Sv. Josipa, a rad je venecijanskog majstora sa samog početka XVIII. stoljeća. Treći je oltar Raspeća. Na južnoj strani broda oltari su posvećeni Sv. Didaku, stigmatizaciji Sv. Franji i Sv. Ivanu Nepomuku. Sve ove oltarske slike potječu s početka XIX. stoljeća. Glavni je oltar posvećen Sv. Antunu, rad je Józsefa Wagnera iz 1844. godine.

Unutrašnjost crkve (a nekada i samostana) nosi na sebi tragove hvalevrijednog rada franjevačkih majstora. Franjevačka radionica u Baji posebno se isticala stolarskim i drvorezbarskim djelatnostima te izradbom drvenih kipova. Mnoštvo izvanredno dekoriranog namještaja, klupa, ormara, pa vratnica i lijepo isklesanih dovratnika i nadvratnika nalazi se, odnosno nalazilo se, u crkvi i samostanu. Namještaj u samostanu nakon nacionalizacije od strane komunista dobrim je dijelom uništen, ali je spašen možda najljepši komad, vrata refektorija, koja su sada izložena u Muzeju „István Tür” u Baji.

Drvorezbarska i stolarska radionica franjevačkog samostana u Baji djelovala je od četrdesetih godina XVIII. pa sve do početka XIX. stoljeća. Po imenu nam je poznat fra Luka koji je djelovao u Baji između 1740. i 1760. godine. Njegovi su radovi dvije bogato ukrašene klupe u brodu crkve i velike korske klupe s dvije strane orgulja, koje su također djelo nekog franjevačkog majstora. Fra Lukine klupe u brodu pa i korske klupe pokrivene su vegetabilnim ornamentima i viticama, a najveću njihovu vrijednost predstavljaju maštovito koncipirane reljefne scene iz

Staroga i Novog zavjeta. Korske klupe završavaju volutama, na njima su sjedili puti koji su držali lijepo isklesane vaze. Veoma je uspješan rad franjevačkih majstora sakristijski ormar u rokoko stilu iz 1761. godine. Već spomenuta vrata refektorija potječu iz 1783. godine. Na njima se nalaze vrlo dobro izvedeni reljefi u medaljonima, od kojih je možda najzanimljivija scena Povratka rasiptnog sina. Franjevački kipari izradili su i kipove četiriju evanđelista i Sv. Mihajla Arkandela na propovjedaonici. Zanimljiv je i oltar sa scenom Muke Kristove. Drveni bojani kipovi izrađeni su u maniri tirolskih majstora. Već spomenuti kip Bogorodice Žalosne (Mater Dolorosa), koji se sada nalazi u niši u bočnom zidu crkve, potječe iz 1740. godine i također je djelo franjevačkih majstora. Oni su izradili i bojene i mramorizirane drvene kipove na bočnim oltarima.

Bosanski franjevci u Podunavlju

Hrvatski (bosanski) franjevci djelovali su i u mnogim drugim mjestima u Podunavlju, npr. u Paksu, Dunaföldváru i Mohaču. I mohačka franjevačka crkva vrijedna je spomena. Posvećena je također još u doba kada je tamošnja franjevačka zajednica pripadala Provinciji Bosne Srebrene.

Gradnja crkve (po podacima Istvána Genthona) završena je 1740. godine. Crkva ima vrlo vitak oblik s naglašenim vertikalnim akcentom tornja u središtu pročelja. Crkva je jednobrodna s tri svodna polja, a njezina je unutrašnjost nešto jednostavnija od raskošne unutrašnjosti bajske i budimske crkve. Samostan koji je dograđen crkvi u Mohaču također potječe iz baroknog razdoblja.

Franjevačke radionice u Baji, Budimu i Mohaču ostavile su vrlo vrijedne spomenike baroknog drvorezbarstva i kiparstva. Djelatnost tih fratarata, dobrim dijelom Hrvata, u povijesti umjetnosti još nije dovoljno istražena. Svojedobno je F. E. Hoško objelodanio rezultate svojih istraživanja o kulturnoj i pedagoškoj djelatnosti bosanskih (hrvatskih) franjevaca u Budimu i Ugarskoj. Ova strana njihova djelovanja međutim ostala je u sjeni.

Ovim svojim kratkim napisom želim postaviti spomen marljivom i vrijednom radu bosanskih (i hrvatskih) franjevaca i fratarata na području likovnih umjetnosti u Ugarskoj u XVIII. stoljeću.

Dinko Šokčević

Materice i Oci¹ – blagdan majka i očeva kod bunjevačkih Hrvata

Materice i Oci u Gari 2009. g. Amalka Matoš s Tunom Zegnalom i Ana Đukić s Josom Šibalinom

Kod Bunjevaca se nisu u svibnju slavile matere već treće Adventske nedilje. U to adventsko doba pada crkvena svitkovina, čekanje porođenja Krista. Isus je svojim rođenjem još jednom posvetio veliku ulogu majke i oca u životu dice. Narodna mudrost je ositila potribu i važnost majčinstva i očinstva. Zato su naši preci treće i četvrte nedilje u adventu slavili Materice i Oce. U bunjevačkim familijama žena nije odlučivala oko upravljanja imovine a i u javnom životu nije imala veliku ulogu, ali je od „svoji“ bila zdravo poštivana. Najveća grijota je bila uvriditi svoju mamu i oca. Dica su izrazili svoje poštovanje tako da su ji oslovljavali sa „vi“, slavili su svoje mame, babe i majke. Al slavili su i drugi ženski svit u rodbini: kumu, strinu, tetu, uynu sa ričima:

*„Faljen Isus, gazdarice,
Čestitam Vam Materice,
Ja sam došla (došo) priko mora
Da mi date malo ora!”*

Odgovor gazdarice je uvijek bio isti: „A Ti živ i zdrav bio!”

Mame, majke i babe su bile radosne, dicama su dale ora, jabuka a u jabuku uboli 10-20 filera. Nudili su ji kolačom. Kasnije je već bilo i naranđe, sigračaka i više novaca.

To je bio velik svetac kod Bunjevaca. Majke i babe su tog dana zvale svoje čeri i sinove sa familijom na užinu. I oni su došli slaviti Materice koji su u tuđim selu živili tako su dali zahvalnost i počast svojim mamama, majkama i babama.

Draga dico, poljubite umorite ruke svoje mame, majke i babe čestitajući njihov najlipši blagdan ko znak zahvalnosti što su učinile za svoje najbliže.

Nedilja prid Božić je posvećena ocima. I kao što su prijašnje nedilje slavila dica mame, babe i majke tako su ovaj dan dica čestitala svoje oce i dide, svoje odranitelje.

Hrvatska samouprava Gare i druge hrvatske samouprave u Bačkoj svake godine dostojanstveno se prisjećaju tog blagdana s proslavom i prigodnim kulturnim programom.

Čestitka za materice

*Faljen Isus, gazdarice,
Čestitam Vam Materice!
Ja sam došo priko mora
Da mi date malo ora.
Snašla me je strašna muka –
Da mi date i jabuka.
Vidio sam i ovaca –
Da mi date i novaca.
Napolju je zdravo zima –
Molim jednu čašu vina.*

*Faljen Isus, gazdarice,
Čestitam Vam Materice:
(dalje je isto ko prvo)
Stigle su nam Materice
Isto ko i lane.
Čestitam ti, mila nane,
I ja s moje strane.*

*Faljen Isus, gazdarice,
Čestitam Vam Materice!
Ja sam došo priko mora –
Da mi date malo ora,
Suvi šljiva i jabuka
I još malo novčića.*

¹ Izvor: Garski Bunjevci (Hrvatska samouprava Gara, Croatica 2012)

Posebno izdanje Hrvatskoga glasnika tiskano je i uz potporu Hrvatske samouprave Bačko-kiškunske županije. Računalni slog: Katalin Zámbo. Snimke: Arhiv Hrvatskoga glasnika, Živko Mandić, Martin Kubatov, Smilja Zegnal, Stipan Perić, Stipan Balatinac. Izdanje sastavio: Stipan Balatinac.